

REPUBLIC OF UZBEKISTAN
MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIALISED
EDUCATION
BUKHARA STATE UNIVERSITY

English Linguistics Department

**INTEGRATION OF PRAGMALINGUISTICS,
FUNCTIONAL TRANSLATION STUDIES AND
LANGUAGE TEACHING PROCESSES**

(dedicated to the 75th anniversary of Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor M.Kh. Alimova)

Proceedings of International Scientific-theoretical Webinar

BUKHARA -2020

ЎЗБЕКИСТОН ҲУҚУҚ БИЛИМИ
ОЛИИ ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Инглиз тилшунослиги кафедраси

**ПРАГМАЛИНГВИСТИКА, ФУНКЦИОНАЛ
ТАРЖИМАШУНОСЛИК ВА ТИЛ ҲАТТИШИ
ЖАРАЁНЛАРИ ИНТЕГРАЦИЯСИ**

(Филология фанлари номзоди, доцент М.Х.Алимова таваллудининг 75
йиллигига бағишланади)

Мавзусидаги халқаро миқёсдаги онлайн
илмий-назарий конференция материаллари
ТУПЛАМИ

2020 йил, 25 декабрь

Бухоро 2020

МҮНДАРИЖА:

Аймова М.Х. Yetmish beki yillik hayot zabitlari..... 4
 Жалолов Ж.Ж. Юккач инсоний ва илмий маъсуфият соҳибаси..... 7
 Саидов С.С. Ибратли ошма..... 10
 Хазиева Д.А. Congratulatory from Canada..... 12
 Жауларов А.А. Mehtobon opa, g'axko g'axko va zabobuyatli oshma..... 13
 Касимов З.И. Дуюғи устозим..... 15
 Рахимова М.М. "Инсон" деган номига муносиб устоз..... 16
 Ойроқова М.У. Ibrat maktabi farishtasi..... 18
 Умирова Х.Х. Tegalaz makta solibbi va ahjoyatli qalib egazi..... 20
 Саидова М.У. Чинаккам хаёт мактаби..... 22
 Аҳмадова А.Б. Мухтарам устозимга дил изморларим..... 23

1-ШУЪБА: ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИҚДА КОГНИТОЛОГИЯ ВА ЛИНГВОВАДАНИЯТ

Жўраева М.М. Тилшуноскида модаллик категорияси ипмий-назарий асосларининг яратилиши..... 24
 Хайдаров А.А. Сўз мазмунлари кучайтиришининг фонетик, лексик ҳамда морфологик сатҳда ифодаланиши..... 30
 Раҳимов З.И. Тил таъжамкорлиги сифатида назарияси шаклланишидамулоқот эҳтиёжининг роли..... 34
 Саидова М.И. Contextual analysis of somatic phraseological units with "lead"/"boat" in the Uzbek language..... 35
 Хлобтуева Д.И., Саидова З.И. Time - Relative Time - Evidentiality..... 38
 Фозилова Н.Ф., Сайфуева М.Р. "Gone with the wind" asatidagi fraseologizmlarning semantik-pragmatik xususiyatlari..... 43
 Калмаева М.М., Имомалова Д.И. Абдулла Қодирнинг "О'ғиз кунлар" асарida "ushshik" ko'rsatishig ilomlu xususiyatlari..... 46
 Рахимова М.М. Эстетик баҳо ва унинг аксиологик ифодаси..... 50
 Ахмедова М.Б. Инглиз тилидаги «argituality» мазмуний айдоини тарқатиби..... 54
 Бадарбаева А.М. Когнитивная метонимия как периферийный уровень вербализации концепта..... 61
 Бадарбаева А.М. Дискурсивный анализ «концептуальной метонимии»..... 64
 Вахидова Ф.С., Хусенова Э. Закон синергии на примере метода образования слов путем сложения двух или более слов..... 70
 Вахидова Ф.С. Словообразование – как источник обогащения лексического и пассивного словарного запаса..... 73
 Оришова К.Э., Курбанова Ш.А. Прагмативностиязининг назарий асослари..... 77

Кобилова А.В., Туганова У. Linguistics and types of linguistics, its usage in contemporary conceptualization..... 81
 Кобилова А.В. The structure of the rephraseis and its types..... 84
 Хойбуева М. У. O z'bek tilli 30 z' brikmalarda shaxs tavsihi..... 88
 Марсидова М.А. Some aspects of the homonymy of the English language..... 91
 Шакирова М.А. Sociolinguistic background on theformation and systematization of the terms of ethics..... 94
 Шакирова М.А. Some issues on the problem of terminology in the English language..... 97
 Абулгуллубоева Н.Н. Metazora mohiyatini o'rganuvchi va ochib beruvchi vosita..... 101
 Абдуева М.М. Shaxsiy tavriflashda fraseologizmlarning o'ziga xos ahmiyatini ("Changing places" romanini tahlilni asosida)..... 104
 Зубарева Н.С. The phraseological intemaisicators of political discourse and their cognitive and pragmatic peculiarities..... 108
 Назаридоева Ф.О. Contextual analysis of somatic phraseological units with "eye"/"ko'z" in the Uzbek language..... 112
 Шакирова Н. Style and language of the modern English press..... 114
 Фозилова Ш.Ш. Linguocultural aspects of Zooonymy in the Uzbek and English languages..... 117
 Кабулueva M.G'. Эфефеизмларининг хослиги бўлиш меҳанизми ва таъсифи..... 120
 Рутимова Н.Х. Politeness: cultural dimensions of linguistic choice..... 123
 Тухтаева Н.А. Intercultural communication as a subject of research in the modern education..... 126
 Вахидова Ф.С., Ахмедова А. Аффиксизми – назбозее распростроненный способ образования слов на английском языке..... 130
 Каримова Ф. О z'bek alifbaitining lingvotadaviy xususiyatlari..... 135
 Кобилова А.В., Сайтимова Д. The history of the formation of linguistics..... 138
 Кобилова А.В., То'хтеева М. Tiltimonoslik fanning rivojiga hissa qo'lg'agan uqtoralik va o'ra ostuyolik olinlari..... 142
 Курбанова А.М. Дискурс – мураккаб коммуникатив ходиса..... 145
 Мухамедова М.Д. Галлшиязы термини инглиз тили харбиий терминологиясидаги ўрни ва аҳамияти..... 150
 Саидова З.И. Language as a key to somatization..... 153
 Тухтаева Т.А. Кулп-тура и ее основные уровни..... 156
 Тухтаева М.Б. Халқаро турани терминологияси тушунчасининг моҳияти ва хусусиятлари..... 159
 Хамидова Г.Х. Somatizmlar tabiirojiga bir nazar..... 166
 Абулгуллубоева З., Усмолова Г., Тухтаева К. Linguogrammatic analysis of терест..... 168
 Абулгуллубоева Н.Б. Франция ва ўзбек спорт терминологиясининг тахлими..... 172

“ИНСОН” ДЕГАН НОМГА МУНОСИБ УСТОЗ

*М.М.Рахматова,
доцент, PhD (БухДУ)*

*Келдинг аламга демак
Етмас уни сўрмак, емак,
Ерни этмоғинг керак
Бўстон ўзинг, ризвон ўзинг
(Э. Воҳидов)*

Бу фоний дунёда *Инсон* деган номни кўтариб юрмоқликнинг ўз гашти, масъулияти ва албатта бозий дунёда жавобгарлиги муқаррар. Ҳаётининг ибтидосидан интиҳосига қадар неки синовларга юз тутмайлик инсон номига доғ туширмасдан яшаб ўтиш ҳар бирликнинг масъулиятимиз экан, инсон бўлишнинг гашти эса ўзи сингари инсонлар ардоғида бўлишлик, бир вақтлар ўзи суғорган меҳр гулзорининг гуллари атридан сармаст бўлиб бу ҳаётдан мамнун, берган синовларидан мустақкам, чарҳланган иродадан масрур бўлишликдир.

Устоз Олимова Мухаррам Ҳаётовна менинг ҳаётимга кириб келганда 17 ёшга тўлмаган ёш қиз эдим. Ҳаёт фақат ёшлик масрурликларидан иборат деган тасавурда бўлган ёш қизлар сингари устозимиз М.Ҳ. Олимованинг тарбиясини олишлик мен учун ҳам машаққатли кечган. Биз, ёшгина талаба қизлар университет домласи аудиторияга киргандан сўнг “дарс бериб чиқиб кетиши керак” деган тасавурда эдик. Лекин Мухаррам Ҳаётовнадан ҳар доим ўз вақтида бўладиган маърузаларида нафақат чуқур илм, ундаяда муқимроқ бўлиши инсон ва ифбатли ўзбек қизи бўлишлик дарсларини олардик. Устознинг ҳар бир сўзи, имо ишораси ва хатто танбеҳи ҳам бизни тўғри йўлга солар, ифбатли ўзбек қизи эканлигимизни эслатар, инсон бўлишликка ундар эди. Ҳар кимга ҳам Оллоҳ ўз машаққатли ҳаёт йўлида гўзал инсонларни учратишни насиб этсин экан. Бугун 24 йил илгари ҳаётимга шундай бир устоз кириб келганидан фаҳрдиман.

Мухаррам Ҳаётовна касбига садоқатли ва шу қаторда масъулиятли раҳбар сифатида ҳам биз шогирдларининг қалбидан жой олган фидоий инсон! Эсинда Бухорои Шарифдан азим Тошкент томон илм истаб, магистратура босқичида таҳсил олиш учун қадам қўйдим. Бухородан 700 километр узовликда жойлашган бу шаҳар анча одимлаган цивилизация янгиликлари билан, унга мослашиш учун машаққатли шартлари билан мени кутиб олди. Бухорода олийгоҳни битириб кетган бўлсамда, устозимиз М.Ҳ. Олимованинг меҳр ва оқибатини азим Тошкент шаҳрида ҳис қилиб илм олар эдим. Чунки устозимиз ҳар Тошкентга келганларида биз шогирдларидан хабар олар, машаққатли дамларда далда бўлар, хато қилганимизда тўғри йўл кўрсатар ва бу азим шаҳарда язқа эмаслигимизни ҳис эттирар эди. Бу шаҳарда ёш, илмли қиз сифатида ўзимни қайта кашф

эдим, бунда ота она ўғитлари, устоз берган инсонийлик тарбияси мени янада улғайтирди, орзуларим томон етаклади. Ҳозир ўйлаб қарасам, Мухаррам Ҳаётовна келажакни кўра олганликлари учун ҳам йнгирма беш йил олдин ҳозирги янги цивилизация остонасидаги янги Ўзбекистон учун муносиб кадрларни ўз оналик меҳри, олим илми ва устозлик масъулияти билан тарбиялаган эканлар.

Бугунги кунда мен ҳам устозман, олим ва онаман, лекин авваламбор бу ҳаётда “Инсон” деган номга муносиб бўлишлик устозларим томондан қўлоғимга қўйилган. Инсон бўлишлик масъулияти ва жавобгарлиги қанчалик катта бўлмасин унинг гаштини суришлик шунчалик баҳтдир. Бундай масрурлик гаштини шогирдлар ардоғидаги устозим мисолида кўрмоқдаман.

**ABDULLA QODIRIYNING “O‘TGAN KUNLAR” ASARIDA
“XUNUKLIK” KONSEPTINING LISONIY XUSUSIYATLARI**

*M.M.Rahmatova,
dozent, PhD (BuxDU)*

*D.I.Inoyatova,
1-kurs magistri (BuxDU)*

Annотatsiya. Jahon tilshunosligida yuzaga kelayotgan yangi sohalar, jumladan, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya kabi yo‘nalishlarda ko‘plab ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar olib borish va ilm-fan taraqqiyotiga hissa qo‘shish eng muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda til va madaniyatning bog‘liqligi, tilning madaniyatda, madaniyatning esa tilda namoyon bo‘lishini o‘rganuvchi lingvokulturologiya yo‘nalishini tadqiq qilish va rivojlantirish zarurati jadallasharkan, ushbu sohada muhim ahamiyat kasb etgan konseptlarning til xususiyatlarini tahlil qilish, o‘rganish g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni inobatga olgan holda, ushbu ilmiy maqolada, o‘zbek adabiyotining dardona asari bo‘lgan “O‘tgan kunlar” romanida “xunuklik” tushunchasining lisoniy xususiyatlari haqida so‘z boradi.

Annotation. One of the most important issues is to conduct a lot of scientific researches and contribute to the development of science in new fields emerging in world linguistics, including psycholinguistics, cognitive linguistics, linguoculturology. Nowadays, the need to study and develop the field of linguoculturology, which studies the relationship between language and culture, the manifestation of language in culture. This article is devoted to the linguistic features of the concept of "ugliness" in the novel "Bygone days", a masterpiece of Uzbek literature.

Аннотация. Одним из важнейших вопросов является проведение множества научных исследований и содействие развитию науки в новых областях, возникающих в мировой лингвистике, включая психолингвистику, когнитивную лингвистику, лингвокультурологию. В настоящее время возникает необходимость изучения и развития области лингвокультурологии, изучающей взаимосвязь языка и культуры, проявления языка в культуре. Статья посвящена лингвистическим

особенностям понятия «уродство» в романе «Мягучише дин», шевлере убекской литературы.

Калит so'zlar: konsept, lingvokulturologiya, xumuklik, psixologiyavistika, kognitivlikumushilik.

Key words: konsept, linguoculturology, ugliness, psycholinguistics, cognitive linguistics.

Ключевые слова: концепция, лингвокультурология, уродство, психолингвистика, когнитивная лингвистика

Xumuklik konsepti haqida olimlar turlicha fikr yuritishgan. Xususan, Chariz Montandeyl buyuk nemis faylasufi I.Kantning estetik qarashlarini tahlil qilar ekan, Kant go'zallik bor joyda albatta uning aksi xumuklikning ham bo'lishi, chirovlikni his qilish uchun ham albatta xumuklik mavjud bo'lishi kerakligini aytib o'tadi. Ammo, Kant qarashlarida bu tushuncha to'g'riidan to'g'ri berilmaslik kerakligi aytilgan. Kant nazariyasiga qarshi o'laroq, XVIII asr tanqidchisi Jonsen esa asarlarida qabramonlarning ham tashqi ko'rinishidagi, ham ichki dunyosidagi xumuklikni boricha ko'rsatish lozimligini aytib o'tadi.¹

Vilson estetikada xumuklik tushunchasini izohlayotganida Sugrotning quyidagi fikrini keltirib o'tadi: "Nimayiki yarvahi bo'lsa demak u go'zallik, nimayiki yomon bo'lsa, demak u xumuklikdir".² Dunyoni faqat yaxshi tomonni ko'rsatib bo'lmagandek, hamma narsani go'zalligini ham ko'rsatib bo'lmaydi. Shuning uchun ham, ushbu maqolada ayman xumuklikning ifodalinishiga diqqat qaratildi va tahlil qilindi.

O'zbek tilining izohli lug'atida "xumuklik" – ko'rimsizlik; chirovli emaslik; "xumuk": 1) salqin, sovuq, yoqimsiz; 2) ko'chma ma'noda jirkanch; 3) ko'chma ma'noda go'ruqchili degan ma'nolarda izohlanadi.³ Abduulla Qodiriy usonning tashqi ko'rinishi, nutqi, xulqi, harakatiidagi xumuklikni turli so'z turkumlari, asosan, sifat (cho'ir, ko'rimsiz, qattiq, dahshatli), ot (to'ng'iz, mazxug, shayton, habis), otlashgan sifat (buzruq), ravish (vahshiyarcha) va ba'zan esa o'yashitish usulidan (yerdan bichab olg'andek, ko'zi qoqqan qozioqdek, quruq yillik og'riganlardek, ukkining ko'zdek, albastilardek), so'z turkumlari, metaforalar orqali mohirona tasvirlab, asarda ta'sirchanlikni, bo'layotgan voqealar va asardagi qabramonlar qiyofasini kinobxonlar ongsida yuqoql narzoyon bo'lish darajasini yamada oshirgan. Quyida xumuklikning e'latish va ko'rish orqali his qilinishi bo'yicha tahlil beriladi.

Tovush bilan his qilmadigan xumuklik konsepti.

O'zbek tili alm qadar boyki, bir tushunchani har xil so'z turkumlari, metaforalar orqali judayam ta'sirli ifodalash mumkin. Buning yorqin isbotini asardagi quyidagi parchada ham yuqoql sezish mumkin: "Hoji so'zini tugata

olmadi, hojining ters so'zlariga chidolmagan. Azizbek vohshiyorchas baqirdi".⁴ O'zbek tilining izohli lug'atida vahshiy so'z yuqoql ma'noda qo'llanilishi aytilgan.⁵ Tabiiyki, vahshiy deganda inson ko'z oldiga judayam yovuz va xumuk inson g'arvabandini. Shuning uchun, vahshiy so'z inson xarakterini va xulqini yomonlashtirish uchun ishlatiladi. Ushbu jumalada esa vohshiyorchas-xuzuzh so'z narzoyi baqirish harakat bildiruvchi so'zning judayam baland, go'ruqchili va inson qulog'iga yomon eshitiladigan darajada xumukligini ta'kidlash uchun mohirona qo'llanilgan.

Abduulla Qodiriy bundan tashqari, nutqidagi yomon, qo'pol so'zlariga ham xumuklik belgisi sifatida qaraydi: "... bizning Homidboy shunaga qo'lansa gaplar uchun yaratilgan odam".⁶

Qo'larozsa sifat so'z turkumi o'zbek tilining izohli lug'atidako'chma ma'noda "yoqimsiz", "xumuk" ma'nolarida inson nutqidagi beodob, xumuk gaplarning aytilishiga nisbatan ishlatilishi yozilgan. Muallif ham ayman o'z qabramonining qo'pol va xumuk so'zlarini ayman shu so'z orqali tasvirlaydi.

Shuningdek, Qodiriy asar qabramonlarining xumuk tovush chiqarishlarini ifodalash uchun taqdid so'zlaridan ham foydalangan: "Ai, xi, xi, ahmoq Toshkandan bo'lmay Qoratigandan bo'lmaymi?". Ushbu barchadagi Ai, xi, xi-tovushga taqdid so'z orqali kinobxon qabramonning quloqqa yoqimsiz eshitiladigan tarzida kulayotganini his qiladi.⁷

Qodiriy yana bir o'rinda ovqatlanmaga etiket qoidalariga to'g'ri kelmaydigan xumuk tarzda shapillatib yeyayotgan qabramon tasvirini taqdid so'z orqali ifodalaydi: "Tchkaridan kimdir shag-shag etib chaynar edi".⁸

Ko'z bilan ko'rib his qilmadigan xumuklik konsepti.

Qodiriy, qabramonlarning tashqi ko'rinishidagi ko'rimsizlikni tasvirlash uchun sifat so'z turkumidan umumli foydalangan. Xususan, asarda Homidning tasvirini quyidagicha beribdi: "... ikkinchisi: uzun bo'ylik, qora cho'ir yuzlik, chag'ir ko'zlik, churvoq soqol, o'truz besh yoshlarda bo'lgan ko'rimsiz bur kishi edi".⁹ Ushbu tasvirda xumuklik: cho'ir, ko'yimsiz sifatlari orqali ifodalangan.

"O'igan kumlar" asarida qabramonlarning tashqi qiyofasini tasvirlashida xumuklik konseptining o'yashitishlar orqali ifodalinishiga ko'p diqqat kelish mumkin. Masalan, Kumushga Homid tomonidan yozilgan makrubi keltirib bergan xotin tasvirida bunga guvoh bo'lmayiz: "U yerdam bichab olg'andek pak-pakana, burni yuzi bilan barobar deyarlik tep-tekis, ko'zi qoqqan qozioqdek churvoq, og'zi qulog'i bilan qoshuq solishar darajada juda katta, yuzi quruq yillik og'riganlardek sap-sariq, quruq besh yoshlar chamasai bir xotin edi".¹⁰ Ushbu

¹ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 244 b.

² O'zbek tilining izohli lug'ati (IV jild). Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Daxlat Ittifoqi, 2002-2003.

³ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 244 b.

⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati (IV jild). Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Daxlat Ittifoqi, 2002-2003.

⁵ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 217 b.

⁶ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 214 b.

⁷ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 107 b.

⁸ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 107 b.

⁹ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 107 b.

¹⁰ A. Qodiriy, O'zbek asarlar: 7, "Zary", 2007, 107 b.

¹ Charles Montandey, *Latin poetry and the judgement of taste*, Oxford University Press, 200

² Charles Montandey, *Latin poetry and the judgement of taste*, Oxford University Press, 2005-p.217

³ Wilson, Francis G., "The ugly in aesthetics" (1942), *Master's Theses*, 7-jild

⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati (IV jild). Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Daxlat Ittifoqi, 2002-2003.

parchada *yevdan bichib o'lg'andek, ko'zi qoqqan qozig'dek, g'iy yillik og'rig'uvlar'dek* kabi o'xshatishlar orqali kitobxon ko'z o'ngida chiroyli bo'lmagan ko'rinmas ayol namoyon bo'ladi. Buni Kunushning xotunini ko'rganidagi holatidan ham bilish mumkin: "Kunushibibi o'zi tomoniga kelgunchi bu *diab'kuzi* xotunini umrida birinchi ko'rish edi"¹³. *Diab'kuzi* xotin burikmazida ham xumuklik tushunchasi *diab'kuzi-sifir so'z ta'v'kuzi* orqali ifodalangan.

Yana bir o'rinda, inson tasbiq qiyofasidagi chiroyli bo'lmagan qismlar o'xshatish usuli orqali yuzada ta'sirchan ifodalangan: "Yigirma ikki yoshlar chamasini bo'lg'an bu yigit sariq tanlik, *u'sturing ko'zidék chaqchayib, o'yab va yombi turgan qizil ko'zlik, yuziga p'ar'ch'ar'ang'andék yuz (p'uch'ug)* burumlik, mang'ayni qancha tashqarig'a o'sib chiqqan bo'ya, yuzi o'shancha ichk'ariga kirib ketgan, qisqasi vaqtisizroq yaratilib qolg'an bir *max'udag* edi". Sodiq tasvirni o'qiyotgan kitobxon muallifning so'z ustaligiga qo'yl qolmasdan iloji yo'q. O'xshatishlar, sifat va ot so'z turkumlari yordamida qabramosning ko'rinmasligi ajoyib tasvirlangan.

O'xshatishlar orqali xumuklik konseptining ifodalanshisi quyidagi parchada ham davom etadi: "...*pa'koma* xotin go'yo ozalarning "*ay'vondosh aib'zati*" *lar'idék'ayuvuk* qiyofada yigitga qarab yugurib kela boshladi". *Pa'koma* xumuk sifatleri *alibornil'ar'dék* o'xshatishi Sodiqning onasi tasvirida kitobxonida salbiy estetik baho uyg'otadi. Yana bir o'rinda *"indék rovuq ko'ring'ov"* qipchoq barcha¹⁴ deb ta'riflanayotgan Normuhammad tasvirida ham o'xshatish orqali xumuklik mohirona ifodalangan.

Insonga xos harakatlarning ham chiroyli emasligini tasvirlash uchun xumuk so'zining ishlatilganligiga quyidagi parchada guvoh bo'lamiz: "puchug xotin Homidning yonig'a o'turib, xumuk bir iljayish bilan so'radi".

Kishi xarakteridagi xumuk illatlar tabiiyki uning ichki dunyosi chiroyli emasligini ko'rsatadi. Homidning ham ana shu illatlari orqali naqadar tuban kishiligini ko'rsatish uchun salbiy bo'yog'i kuchli bo'lgan "vijdonsiz, to'g'uz", "*shayton bolasi*", "*hazil*" (yaramas, nopok) so'zlaridan foydalaniladi. Boshqa o'rinda esa Homidni "tuymani (xulq) *duzug'*"¹⁵ deya ta'riflaydi. Bu ham uning xulqidagi xumuk illatlarga ishora qiladi.

Keyingi o'rinlarda ham voruvchi insonning xarakteri va xulqining yomonligi, xumukligiga ishora qilib insonga nisbatan tabiatan yovvoyi va xumuk timsolini gavdalantiruvchi to'g'uz ot so'z turkumini qo'llaydi: "Bular qora chopronning dushmanlaridan bo'lgan ikki to'g'uzning gavdalari"¹⁶.

Sizningdek, xulqidagi illatlarini ifodalash uchun *duzugi o'clar'ngan sif'ndan* yana bir o'rinda foydalanilgan: "Albatta, biz o'sha *duzugi*ning jazolarini beramiz"¹⁷. Kitobxon ushbu jumalani o'qiganida, ko'z oldida xumuk xislatli inson gavdalantiradi. Har bir holatda bediiviylikni, estetik ta'sirchanlikni oshiruvchi bu kabi

misollarda so'zning qanchalik o'rinni qo'llash muhimligi va tilning imkoniyatlari naqadar kengligiga guvoh bo'lish mumkin.

Ko'rinmas so'z inson tasviridan tasbiqari predmetlarda ham xumuklikning ifodalanshisi uchun qo'llanilishi mumkinligini quyidagi parchada ko'rish mumkin: "xunbotishig'a qarab qurilg'an ikkita ko'rinmas bir betlik est'ukar yuzlariga yopiq holda edilar".

Nafaqat inson ko'rinishi va unga xos bo'lgan belgilarining xumukligi, balki, joy tasvirilarida ham xumuklik tushunchasini ko'rish mumkin: "Havlining o'ria yerida *pa'kavog'uz* baliq tut o'sib, ostig'a *kul va do'z'ga ar'alar to'plang'ov edi*". Ma'lumki, *pa'koma* so'zida salbiy estetik bo'yog' bo'ri, undan darajat tasvirida foydalangan holda mazza xumukligi nazarda tutilgan. Buni keying gapdagi darajat ostidagi *kul va ar'alar uyuv* ham isbotlab turibdi. Yana bir o'rinda, mazzaraning xumukligini ifodalash uchun *xaroba sif'ndan* foydalanadi: "Havlining sharq va jamu tomonlari buzilib-yorilib yotgan eski *xaroba* inoratlari bo' edi". Muallif yana bir necha o'rinda ushbu so'zdan "xaroba uy" birligina ko'rinmasida foydalangan.

Quyidagi tabiiylardan shuni tushunish mumkinki, Qodiriy qalamiga mansub "O'lgan kumlar" asarida xumuklik konsepti turli so'z turkumlari, asosan, sifat, ot, otlashgan sifat, ravish va ba'zan esa o'xshatish usulidan ham foydalangan holda bediiviy ta'sirchanlikni oshirish va tasviriylakni kuchaytirish uchun ifodalangan. O'zbek romanachiligining durдона asarlaridan bo'lgan ushbu asarda darhaqiqat, har bir so'z o'rinni qo'llanilgan. Ushbu tadqiqotda, faqat xumuklik tushunchasining ifodalanshiga urg'u berilarkan, birgina slarning o'zi tilning serqirraligi, uning imkoniyatlari cheksizligini ko'rsatadi. Xulosa o'rinda shuni aytish jozaki, til imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda bir tushunchani turli so'z turkumlari orqali ifodalab, yozma va og'zaki nutqdagi g'alizlikdan qochish va bediiviylikni oshirish mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Qodiriy. O'tkan kumlar. T.: "Sibiq", 2007. -384 b.
2. Charles Marzantale Latin poetry and the judgement of taste. - Oxford University Press, 2005
3. Wilson, Francis G., "The ugly in aesthetics" (1942). Master's Theses.
4. O'zbek tilining *izohli lug'ati (IV jild)*. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. -608 b

ЭСТЕТИК БАҲО ВА УНИНГ АКСИОЛОГИК ИФОДАСИ

М.М.Раҳмонова
доцент, PhD (БухДУ)

Аннотация. Баҳо лисоний тафаккурда объект мазмунини яратининг асосий холтидир. Ушбу мақолада бахонинг мантикий жикатига эмас, балки лингвистик аспектига асосий эътибор қаратилган.

Abstract. Linguistic evaluation is a key condition for creating meaning of an object in thinking. This article focuses on the linguistic aspect rather than the logical aspect of evaluation.

Аннотация. Оценка – ключевое условие создания содержания предмета в лингвистическом мышлении. В данной статье основное внимание уделяется лингвистическому аспекту, а не логическому аспекту оценивания.

Калит сўзлар: лисон, баҳо, эстетик баҳо, сема, субъект, объект, баҳо асоси, баҳо муносабатлари, эмоциялик, аффективлик.

Key words: language, evaluation, aesthetic evaluation, seme, subject, object, evaluational base, evaluative relation, emotionality, affectivity

Ключевые слова: язык, оценка, эстетическая оценка, сема, предмет, объект, оценочная основа, оценочные отношения, эмоциональность, аффективность

Олманнинг содда манзарасида гўзаллик тўлуқчаси энг муҳим кадрлардан бири. Уни эълитликда англаш, ботиний ва зоҳирий деб туруқларга ажратиб ҳар бир миллият олам манзарасининг ақсологик ҳусусиятидир. Олманнинг миллий манзарасида маънавият ва кадрлар турли концептлар орқали инфодаланиб Бинобарин, кадрларлар концептлар таркибидagi асосий компонентлар[1, 3-5 6]. Жумладан, "гўзаллик" концепти инглиз, ўбек ва тожик миллий маданиятида лисоний жисадан ўзига ҳос тарзда инфодаланиб. Қадрият концептларининг лисоний инфодаланиши асоси сифатида белгиланганлиги бонс миллий маданиятни эниқлаш мақсадида соҳа таълимочилари кадрликти олам манзарасини Уртаништа алоҳида урғу берилди [3, 16 6].

Мутафакхир олми, адиб Садриддин Айбий ҳар бир қавм тили ўша қавмининг маданияти натижаси ҳамда ўша маданиятни урганаш воситаси эканлигини таъкитлайди [1,2,56]. Ҳақиқатан, тил – ҳар бир миллият маданиятининг кўтуси. Шу маънода олам манзарасини тўлиқ англамай, унинг фалсафий мосути ва заруратини белгилamay туриб, тил, тафакхур, маданиятга оид масалалар ечимига гўзалдончи жавоб топиб бўлмайди.

Замонавий тилшунослик тилини когнитив аспектда таҳлил қилиш, илганишларини концептуал майдон, моделлаштириши ҳамда фрейм таҳлиллар асосида амалга ошириши жараёнда олманнинг миллий, эстетик, илмий манзараси фэрқлавишига алоҳида эътибор қаратиюқда. Бу узлуқсиз жараён мамлакатимизда тилини антропологик нуҳтан назардан таҳлил қилиши сари йўл очиб, Жумладан, Д.У.Ашурова, Ш. Сафаров, Г.Х.Божиева, А.Э.Мамагов, Д.Худоберганова ва бошқа олимларнинг таълимотларида олам манзарасига туррича таъриф берилган.

Ш. Сафаров "Зотан, олманни билишининг асосий воситаси – ми, онг Мида кечадиган ақлий фойлият натижасида олам ҳамда афборот гўшанили, тартибланишига, кайта ишланили ва фойдаланишига таъбирланади. Бу жараёнлар асосан тил иштироқида кечади", деб ёлади [8,

356]. А.Э. Мамагов эса: "Дуё манзараси лисон мулоқоти учун беришич даражада эълитликка эга. Молдонлик, тип инсоннинг алоҳида атрибутларини) хисобларан экин, олманнинг лисоний манзарасида лисон зарарлики фигура сифатида таълағанади. "деб таъкитлайди [5, 8 6].

Қодушев-Молдован-Молано шартли сўзламсидаги тўлуқчалар нафақат бир гўри чиник остида, балки бир-бирини гўларинг ҳолда ҳам маъжуд. Кадрларлар муамлоларининг урганилиши маънавият муоҳирати ёки маънавият ҳолисасини қилиб тўлуқчида қатга эълитликка эга.

Ҳар бир тарихий даража лисоннинг муайян иқтисодий тўлуқчининг эълитли сифатида урғу, каблига, элга ва илганиларга мансуб бўлиб. Даражага ўтиши билан ҳар бир ҳаққининг ўзига ҳос илмий ва умумийлиши кадрларини шаклландан ва эълитдан яилолга ўтиб келган. Шу тарихка миллий кадрларлар шояга келган [9, 23 6]. Улар, ўз навбатида, лисон онгида ақсологик ёпилди захираси бўлиб хотирада муҳрилади ва ментал бирлик фреймларини ҳосил қилишида иштирок этади [4, 32 6]. Бинобарин, Г. Ризберг агар фий маънавиятни табиат белгиларидан фэрқламоқчи экан, эвалюцион, кадрларлар принципти асосланганини қарқилигини айтди [7, 32 6].

"Гўзаллик" табиатнинг бир бўлиб тарихда объектив нуҳтан назардан ифода этади. Уни онги маъжудотинга англаш, нафақат англаши билки ҳис этиши муҳимдир. Онгсиз ва жонсиз маъжудот, масалан, тош тошининг гўзаллигини англамайди-ку! Лисон эса бир тошнинг назарини қарқилиши муҳимдир. Бир тошга илганич тошдан кўпроқ қиймет, баҳо бериши бериши тошнинг кадрларидан далолат. Табиаттаги *содда*, *ёқум* иқтисодий ҳаёда ўз қийметига эга бўлиб-да, эстетик қадрият сифатида лисон онгида қайта яралди ва *миллиятчилик*, *содда*, *кадрларчилик* *ёқум* сингари гўзаллиги, тожик тилида *кадрларчилик*, *қўрқилмайди*, *фур* яшим, *лаълозило*, *содда* *ёқум* лисоний тафакхур ҳосилларини эстетик ақсологик баҳонинг илмий образлари натижасидир. Жумладан, "Сумалақдан тош тошдан, бир парча кучеш тошдан" ифодаси миллий маданиятининг лисонда ақс этилишининг ёркин намунаси. Сумалақ сўзи ўбек ва тожик(сумалақ, самлау, сумалак, самлак) [6, 123 6] миллиятга ҳос миллий таом ноҳини инфодалайди. Унинг иштироқида иштирок этувчи тош таомнинг кўламсида иштироқининг бир тақдирини асосида бўлиб-да, ўбек миллий маданиятида бу таом таомларда ўша тош қийметини илганич чинка, унинг ороғига эришилган қалқ илмонган. Бунда қалқнинг қалқалка ўқиб, бақли қайт қалқилган ороғларини муҳимлаштиригани қалқ гўшани, қўшган шера ва қўшқиларда воқелиган, Сумалақдан тошдан тош ўбек миллий маданиятининг реалиси. У ўбек олми миллий манзарасини яратди, билми сифатида шаклланди, ментал қўшқилар орқали лисонда инфодаланиб, яъни юқорида ифода этилган қўшқиларни *тош* *қўшқил* сифатида *илмий*, *меҳри* қадриятини яъни *қадимий*, *содда*, *жонсиз* табиат нагуфакти *илмий*, *меҳри* қадриятини ақсологик лисон онгида вуқудга келтирган. Демак, маънавият тўлуқчасида *кадр* қабил омилининг ўз вақифасини баъжаришида лисон

омилли муҳрим ўрин эгаллайди ва инсоннинг ўзи юктивмой ҳодисага қўймат бериб, миллий онгини шакллантиради. Идрокли жонзот сифатида инсон ўз тафаккурида “гўзаллик”ни жонлантиради, яъни баҳо беради, кадрлайди ҳамда ментал бирликлар ёрдамида уни белгилар орқали ифодалайди, кадрият касб этади, авлоддан авлодга етказиш жараёнида битимлар системасини, яъни фреймларни яратади ёки тош фреймининг яна бир слотини ўзбек онгида шакллантиради. Зеро, ушбу фрейм слоти бошқа миллий маданиятларда учрамаслиги мумкин. *Инсон-ажжашкомиллик-Баҳо-қадр-миллий она-лисон* узвий айланаси доирасида маданият ва кадр тушунчалари фақат бизнинг онгимиздагина мавжуд, ундан ташқарида ҳайвонот ва наботот дунёсида ҳеч қандай мълнома эга бўлмаслиги муқаррар. Чунки табиий ташқи дунёнинг ўзига ҳос, яъни биз англамаган лисон ва инсоний идрокдан ташқарида турувчи омиллари борки, масаланинг бу жонхати табиий фанлар учун муҳимлик касб этиши мумкин. Инсон бошқа жонзотлардан нутққа эгаллиги билан ажралиб туради. Зеро, юқорида кўрсатилган қонуниятлар замирида лисон акс этмас экан, маданият ва миллий онг каби тушунчалар ҳам фақат фойдали/фойдасизлик қўйматида ўзга кадрларни ифодалай олмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Айний С.Кулчиёт. –Нашриёти давлати Тоҷикистон. Ҷ. 5, Душанбе: 1963.– С. 75
2. Арутюнова Н. Д. Введение // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993.– С.5.
3. Карасик В. И.Культурные доминанты в языке // Языковая личность: Культурные концепты: сборник научных трудов. –Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С.3 -16.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. 2-е изд. – М.: Гнозис, 2004.– 390 с.
5. Маматов А.Э. Тилга когнитив ёндашувнинг моҳияти ниманда? //Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари: илмий амалий анжуман материаллари Андижон: Андижон, 2012. –Б. 212.
6. Муҳтасари мероси маънавийи Тоҷикистон. Муҳ.Сабдулло Карим. – Душанбе,: Адиб, 2016.– С.189.
7. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре: Пер. с нем./Общ. Ред. И предисл. А.Ф. Зотова – М.: Наука, 1998.– С. 32.
8. Сафаров Ш. Семантика. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2013 Б.
9. Юсупов Э., Гуленов Ж., Гофуров З. Миллий масалаларга доир фалсафий суҳбатлар. – Т.: Фан, 1991. –Б.26.